

УДК 94(477):378.4(477–25)КДУ«1943/1953»

**ВІДНОВЛЕННЯ НАВЧАЛЬНОГО ПРОЦЕСУ В
КИЇВСЬКОМУ ДЕРЖАВНОМУ УНІВЕРСИТЕТІ
ІМ. Т. Г. ШЕВЧЕНКА (1943–1953 РР.)****RESTORATION OF THE EDUCATIONAL
PROCESS IN KYIV STATE UNIVERSITY NAMED
AFTER T. G. SHEVCHENKO (1943–1953)****Вербовий О. В.,**

кандидат історичних наук, доцент, доцент
кафедри новітньої історії України, Київський
національний університет ім. Тараса Шевченка
(Київ, Україна), e-mail: o_verbovyj_v@ukr.net,
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1792-1397>

Verbovyi O. V.,

Candidate of Historical Sciences, docent, docent of
the Department of Modern History of Ukraine, Taras
Shevchenko National University of Kyiv (Kyiv, Ukraine),
e-mail: o_verbovyj_v@ukr.net, ORCID:
<https://orcid.org/0000-0002-1792-1397>

Досліджено процес відновлення освітньої діяльності Київського державного університету ім. Т. Г. Шевченка в період повоєнної відбудови. Охарактеризовано розвиток та розбудову структурних підрозділів університету. Проаналізовано динаміку професорсько-викладацького складу, аспірантського та студентського колективів.

Ключові слова: Київський державний університет ім. Т. Г. Шевченка, повоєнна відбудова, навчальний процес, професорсько-викладацька корпорація, вищий навчальний заклад.

The process of restoration of educational activity in Kyiv State University named after T. G. Shevchenko during the post-war reconstruction is researched. The evolution and development of structural subdivisions of the university is characterized. The dynamics of professorial teaching staff, post-graduate students and student groups is analyzed.

Keywords: Kyiv State University named after T. G. Shevchenko, post-war reconstruction, educational process, professorial teaching corporation, higher educational institution.

185-річчя Київського національного університету імені Тараса Шевченка в чергове стимулює наукову спільноту до розгляду окремих сторінок його історії. І одним із вельми складних періодів виступають роки Другої світової війни та повоєнної відбудови. Лихоліття війни призвели до величезних втрат у студентсько-викладацькому складі та руйнування матеріально-технічної бази. Підірваний і спалений Головний (Червоний) корпус, суттєво пошкоджені Гуманітарний та Хімічний корпуси, знищені архіви і бібліотеки, втрачені музеї, кабінети, лабораторії. Все це, здавалося б, на довгі роки унеможливило діяльність Шевченкового Університету. Однак, наполеглива та самовіддана праця студентів, аспірантів, науково-викладацького складу, адміністрації створила можливість для початку навчального процесу фактично уже з перших днів вигнання нацистських окупантів з Києва.

Метою даної роботи є дослідження процесу відновлення навчальної діяльності Київського національного університету імені Тараса Шевченка та еволюції його структурних підрозділів у повоєнний період.

Завдання цієї статті полягає у вивченні налагодження навчальної діяльності, характеристики динаміки розвитку студентського та

аспірантського складу, дослідженні науково-викладацької корпорації, аналізу розбудови структурних підрозділів Київського державного університету ім. Т. Г. Шевченка.

Проблемі історії Київського національного університету імені Тараса Шевченка в період 1943–1952 рр. присвячена ціла низка наукових досліджень, які знайшли своє відображення у колективних монографіях, збірниках наукових праць та документів із загальної історії Університету [25, с. 373–393; 29, с. 112–134; 27, с. 112–134; 30; 32, с. 221–222; 26, с. 410–479], окремих структурних підрозділів [5; 31; 8; 24; 3; 34; 4; 6], біографічних нарисів про його видатних представників [9; 7; 28; 35; 33]. Проте, навіть за наявності такої кількості студій, ми маємо потребу в додатковому вивченні окремих проблем з історії розвитку та діяльності Київського університету. Це стосується також і відновлення навчального процесу та його розвитку впродовж 1943–1952 рр.

Відразу ж після вигнання нацистських окупантів з Києва була розпочата активна робота, спрямована на відновлення діяльності Київського державного університету ім. Т. Г. Шевченка. Вона полягала у приведенні до, хоча б мінімальних, потреб матеріально-технічної бази; реєстрації співробітників, які мали можливість продовжити науково-педагогічну роботу та залученні нових науковців і педагогів Києва; обліку студентів та аспірантів університету тощо [13, арк. 4]. На 25 листопада 1943 р. до університету повернулися близько 150 студентів та розпочали свою роботу 49 викладачів (4 член-кореспондентів Академії наук УРСР та заслужених діячі науки; 8 докторів наук, професорів; 12 кандидатів наук, доцентів; 25 старших викладачів і викладачів), 5 наукових співробітників, 18 лаборантів, 12 препаративників, 19 бібліотекарів, 42 представника допоміжного персоналу [11, арк. 10].

Такий склад не відповідав потребам вищого навчального закладу, що примусило адміністрацію активізувати роботу і в даному напрямку шляхом залучення фахівців з інших вузів Києва, наукових співробітників АН УРСР і, в першу чергу, пришвидшенням процесу реєстрації частини університету. Керівництво вищого навчального закладу змушене було звертатися по допомогу як до органів державної влади, так і до інших наукових установ. Зокрема, до президента АН УРСР акад. О. О. Богомольця було направлено лист з проханням про сприяння транспортуванню майна університету під час реєстрації Академії наук з Уфі до Києва. Таким чином було налагоджено, хоча й мінімально, матеріально-технічну базу. Вдалося також збільшити штат університету на початок 1944 р. до 428 осіб [13, арк. 3, 5]. Комплекс вчинених заходів дозволив розпочати навчальний процес [26, с. 410–419].

Навчальна діяльність у Київському державному університеті ім. Т. Г. Шевченка на підставі постанови №522 РНК УРСР та ЦК КП(б)У від 14 грудня 1943 р. [36, арк. 87] та наказу НКО УРСР від 24 грудня 1943 р. була поновлена у складі шести

факультетів: геолого–географічного, західних мов і літератури, історичного, природничого, фізико–математичного, філологічного, хімічного, юридичного факультетів [10, арк. 2].

Практично ж навчання в Київському державному університеті ім. Т. Г. Шевченка було розпочато 15 січня 1944 р. на біологічному, геолого–географічному, західних мов і літератури, історичному, фізико–математичному (до 1 вересня 1944 р. були тимчасово об'єднані механіко–математичний і фізичний), філологічному, хімічному та юридичному факультетах [11, арк. 5]. До навчання приступило 257 студентів із попереднього складу II–V курсів [13, арк. 1]. Впродовж 28 грудня 1943 р. – 28 січня 1944 р. було проведено набір на I курс, поверталися також до рідних корпусів інші студенти. І вже на 15 лютого 1944 р. ректор університету О. М. Русько, доповідаючи про кількість студентів Київського університету, зазначив, що на першому курсі навчається 395, на другому – 108, на третьому – 62, на четвертому – 53, на п'ятому – 39 чоловік [13, арк. 6]. Також, враховуючи умови війни, керівництво університету запропонувало відкрити підготовчих курсів для колишніх учнів дев'ятих класів [11, арк. 14].

Оскільки навчання фактично було розпочато лише під час другого семестру, університет працював за перехідними планами, намагаючись компенсувати втрачений час [15, арк. 8–9]. Не поліпшувало умови навчання і матеріальне становище, в першу чергу давалася взнаки нестача аудиторного фонду. Це примушувало усі заняття проводити на факультетах за “східчастим” розкладом у три зміни.

Попри відсутність суттєвих зрушень у відновленні матеріально–технічної бази, 1944/1945 навчальний рік став вельми вагомим для розбудови університету. Зокрема, керуючись наказом Всесоюзного Комітету у справах вищої школи при РНК СРСР від 5 серпня 1944 р., зі складу геолого–географічного факультету було виділено два самостійних факультети: географічний та геолого–грунтознавчий [26, с. 420]. Було реорганізовано і фізико–математичний факультет, на основі якого виділено на початок 1944/1945 навчального року два самостійних структурних підрозділи: фізичний і механіко–математичний факультети [21, арк. 1]. Вже на 1946/1947 навчальний рік на фізичному факультеті діяло 10 кафедр: астрофізики, експериментальної фізики, електрофізики, загальної астрономії, загальної фізики, металофізики, оптики, теоретичної астрономії, теоретичної фізики, фізики атомного ядра [23, арк. 6]. Механіко–математичний факультет, в свою чергу, функціонував у складі 7 кафедр: алгебри і теорії ймовірностей, геометрії, загальної математики, математичного аналізу, теоретичної механіки, математичної фізики і теорії функцій, теорії потужності [22, арк. 1–9].

Відповідно до постанови ЦК КП(б)У від 29 травня 1944 р. у складі Київського державного університету ім. Т. Г. Шевченка було засновано філософський та економічний факультети. Як

зазначалось у документі, основною метою було забезпечення кваліфікованими кадрами з даних спеціалізацій вищих навчальних закладів, науково–дослідних інститутів та республіканських установ [37, арк. 60–61]. Було заплановано і кількість студентів, які мали набрати відповідні факультети: економічний – 60 чоловік, філософський – 50 [42, арк. 36].

У зв'язку із виходом УРСР на міжнародну арену, було приділено увагу і підготовці кадрів для Народного комісаріату закордонних справ УРСР. На виконання постанови РНК УРСР і ЦК КП(б)У від 7 вересня 1944 р. [38, арк. 34–35] народним комісаром освіти УРСР П. Г. Тичиною було підписано наказ про створення факультету міжнародних відносин у складі Київського університету з 1 жовтня 1944 р. Планувалося провести набір студентів на перший курс у кількості 50 осіб. Також було надано розпорядження Управлінню вищої школи укомплектувати другий курс факультету за рахунок студентів старших курсів університетів України у кількості 30 осіб [12, арк. 9–10]. Загалом, за період своєї діяльності, тобто до 1952 р., коли його було включено до складу історичного факультету, факультет міжнародних відносин підготував 106 фахівців–міжнародників, які працювали в Міністерстві закордонних справ УРСР, Українському товаристві культурних зв'язків із закордоном, у наукових, освітніх та просвітніх організаціях [40, арк. 99–106].

Таким чином, в результаті подібних нововведень, Київський державний університет ім. Т. Г. Шевченка на осінь 1944 р. мав у своєму складі 13 факультетів (81 кафедра), на яких здобували освіту студенти за 25 спеціальностями: біологічний (ботаніки, зоології, біохімії), географічний (фізичної географії, економічної географії), геолого–грунтознавчий (геології, геофізики), економічний (педагог–економіст), західних мов і літератури (англійської мови, німецької мови, французької мови) (в 1946 р. увійшов до складу філологічного факультету), історичний (історик–педагог, історик–архівознавець), механіко–математичний (математики, механіки), міжнародних відносин (практичний працівник закладів Народного комісаріату закордонних справ), фізичний (експериментальної фізики), філологічний (український філолог, російський філолог), філософський (педагог філософських дисциплін), хімічний (аналітичної хімії, неорганічної хімії, органічної хімії, фізичної хімії), юридичний (працівник юридичних закладів) [14, арк. 1].

Щоправда, згідно із розпорядженням Кабінету Міністрів СРСР від 28 грудня 1951 р., на Університет було покладено завдання з підготовки фахівців у галузі радіолокації та фізичної електроніки. З цією метою було створено «спец. факультет» і проведено набір студентів на III і IV курси в кількості 175 чоловік. Заняття розпочалися в березні 1952 р., проте відразу ж адміністрація зіштовхнулася з проблемою фінансування, адже постала нагальна потреба у створенні лабораторій зі спеціальним обладнанням [39, арк. 9]. Ситуація ускладнювалася

також і тим, що процес відбудови Головного (Червоного) корпусу ще не був завершений і відчувався брак аудиторного фонду [26, с. 415–416]. Це примушувало керівництво університету звертатися із проханням про якісне фінансове забезпечення, спрямоване як на обладнання відповідним устаткуванням, так і на завершення відбудови навчальних корпусів [39, арк. 10–11].

У травні 1953 р. було піднято питання про доцільність створення в Київському університеті факультету журналістики. Зазначалося, що підготовка журналістів до цього часу велася в ряді вищих навчальних закладів: Республіканській партійній школі при ЦК КПУ (73 чол.), а також на відділеннях журналістики при філологічних факультетах Київського (190 чол.) і Харківського (201 чол.) університетів та на редакційно-видавничому факультеті Українського поліграфічного інституту імені Івана Федорова у м. Львів (131 чол.). Для удосконалення підготовки журналістів було прийнято рішення про створення з 1 вересня на основі вищеперерахованих структурних підрозділів вищих навчальних закладів нового факультету журналістики у складі Київського державного університету ім. Т. Г. Шевченка. план набору на I курс 1953/1954 навчального року встановлювався у кількості 100 студентів [41, арк. 47–48].

Розбудова університету була б неможливою без студентів, аспірантів та науково-викладацького складу. Під час війни у лавах діючої армії, партизанських загонів та підпільних організацій воювали викладачі, аспіранти і студенти Київського університету. Багато з них полягли, захищаючи українську землю від нацизму [25, с. 382–384]. І з перших же днів відновлення діяльності, до Алматі почали повертатися студенти, які уже склали найсуворіші іспити свого життя – пройшли горнило Другої світової війни. До зруйнованих стін університету впродовж першого повоєнного року навчального року, демобілізувавшись із Червоної Армії, повернулося 942 студенти (350 чол. на початок першого семестру і 592 чол. – впродовж даного навчального року), які були поновлені на старших курсах [16, арк. 17–18].

Не дивлячись на вкрай складне матеріальне становище, проблеми із забезпеченням аудиторним фондом, відсутність належної фахової літератури і підручників тощо, Університет налагодив підготовку фахівців. І вже в 1944/1945 навчальному році на чотирьох факультетах відбувся достроковий випуск 116 студентів (62 – філологічний, 25 – історичний, 20 – західних мов і літератури, 9 – географічний). Звичайний випуск студентів 10 факультетів дав ще 217 фахівців різних галузей (філологічний – 59, історичний – 41, юридичний – 26, західних мов і літератури – 24, географічний – 23, хімічний – 17, біологічний – 15, геолого-грунтознавчий – 5, механіко-математичний – 4, фізичний – 3) [15, арк. 19зв].

Впродовж першого повоєнного навчального року вдалося частково стабілізувати навчальний процес. Було проведено плановий набір студентів на

перші курси (на деякий факультетах конкурс досягав 8 чоловік на місце). Загалом, впродовж 1945/1946 навчального року в університеті здобували освіту 3 002 студенти [16, арк. 18–20]. Подальші роки демонстрували динаміку зростання студентського колективу Київського університету. Зокрема, в 1946/47 навчальному році було 3 469 студентів [17, арк. 10–12]; 1947/48 – 3 582 [18, арк. 8–10]; 1948/49 – 3 676 [19, арк. 12–13]; 1949/50 – 3 831 [20, арк. 14–18]; 1950/51 – 4 949 [1, арк. 10а–13].

На початок 1951/1952 навчального року в Київському державному університеті ім. Т. Г. Шевченка освіту уже здобувало 5 291 студент: на філологічному факультеті – 1 457, юридичному – 640, філософському – 487, біологічному – 431, фізичному – 425, історичному – 409, геологічному – 365, механіко-математичному – 283, хімічному – 231, географічному – 211, міжнародних відносин – 193, економічному – 159 [2, арк. 8–12]. По завершенню даного навчального року випускниками університету стали 922 студенти 12 факультетів: філологічного – 313, юридичного – 104, філософського – 97, історичного – 78, геологічного – 57, біологічного – 56, хімічного – 51, фізичного – 46, механіко-математичного – 40, географічного – 29, економічного – 29, міжнародних відносин – 22 [26, с. 426].

Поступово було відновлено і підготовку фахівців в аспірантурі. З перших же днів визволення Києва від тимчасової нацистської окупації, Київський університет відновив роботу з аспірантами старших курсів та оголосив про новий набір. А вже на 1944/1945 навчальний рік було зараховано на перший рік навчання 33 нових аспірантів із 50 запланованих. Загалом же, в 1945 р. в університеті навчалось 69 аспірантів за 24 спеціалізаціями. Однак, зруйнована матеріальна база університету суттєво ускладнювала можливості якісної підготовки. Наприклад, фундаментальна наукова бібліотека в означений період нараховувала лише 220 000 одиниць, що не могло задовольнити потреби у наукових дослідженнях. Багато лабораторій і кабінетів лише почали відбудовувати, що перешкоджало науково-дослідній роботі [15, арк. 20–23зв]. Наступний 1945/1946 перший навчальний повоєнний рік характеризувався і зростанням чисельності аспірантів, які готували свої наукові праці в університеті. Із Червоної Армії демобілізувалися і повернулися до навчання 24 аспіранти, було проведено повноцінний набір на перший курс. Як наслідок, в даний період навчалось 125 аспірантів за 38 спеціалізаціями [16, арк. 115–121]. В наступні роки спостерігається динаміка до поступового зростання як чисельності аспірантів, так і розширення спеціалізацій, за якими готували фахівців в Київському університеті. В результаті, на 1952/1953 навчальний рік в аспірантурі з відривом від виробництва уже навчалось 337 осіб за 84 спеціалізаціями та 43 чол. без відриву від виробництва. Суттєво поліпшилася і якість роботи аспірантів – із 106 осіб, які закінчили навчання в даному році, 75 чол. захистили та подали до захисту свої дисертації [26, с. 428].

Зростання чисельності висококваліфікованих наукових кадрів, стимулювало і відкриття докторантури. 26 березня 1953 р. у листі до міністра культури СРСР П. К. Пономаренка керівництво УРСР зауважувало, що у вищих навчальних закладах України працювало 14 425 викладачів, із яких 5 410 мали вчені звання і вчені ступені (546 – професорів, докторів наук; 26 – докторів наук; 205 – професорів без вченого ступеня доктора наук; 4 633 – доцентів, кандидатів наук). Поруч із цим, в Україні на той час докторантури не було при жодному вищому навчальному закладі, при чому в РРФСР існувала широка мережа підготовки докторів. Пропонувалося створити докторантуру при Київському та Харківському державних університетах, Київському і Харківському політехнічних інститутах [41, арк. 49–52]. Таким чином, цикл підготовки фахівців Київським державним університетом ім. Т. Г. Шевченка мав ставати повним і завершеним.

Отже, відновлення навчального процесу в Київському державному університеті ім. Т. Г. Шевченка відбувся за край складних умов, при колосальних людських та матеріально-технічних втратах, яких зазнав вищий навчальний заклад в роки Другої світової війни. Однак, з перших же днів звільнення Києва від тимчасової нацистської окупації, університет відновив свою діяльність не лише відродивши свій довоєнний потенціал, а й суттєво розбудував структуру, посилив кадрове забезпечення, що призвело до зростання чисельності студентів і аспірантів та рівня якості освіти. Все це дало можливість поновити Київському університету свій статус провідного вищого навчального закладу України.

Список використаних джерел

1. 'Архів Київського університету'. *Звіт за перший семестр 1950–1951 навчального року*, 170 арк.
2. 'Архів Київського університету'. *Звіт за перший семестр 1951–1952 навчального року*, 226 арк.
3. 'Астрономічна обсерваторія Київського національного університету імені Тараса Шевченка', 2005, Київ: *Київський університет*, 260 с.
4. 'Ботанічний сад імені академіка О. В. Фоміна. 1839–2009: путівник–довідник: до 170-річчя Ботанічного саду ім. акад. О. В. Фоміна', 2009, Київ: *Київський університет*, 368 с.
5. 'Висока місія: сторінки історії Інституту міжнародних відносин Київського університету імені Тараса Шевченка', 1999, Київ: *Правда Ярославичів*, 192 с.
6. Вовк, ТА., 2011, 'Становлення журналістської освіти в Київському національному університеті імені Тараса Шевченка: відділення журналістики в документах і матеріалах (1947–1953): [монографія]', Київ: *Київський університет*, 223 с.
7. 'Географічний Київський університету: довідник', 2003, Київ: *Обрії*, 172 с.
8. 'Географічному факультету – 85: Довідник', 2003, Київ: *Київський університет*, 92 с.
9. Граціанська, ЛМ., 1967, 'Математики Київського університету', Київ: *Знання*, 48 с.
10. 'Державний архів міста Києва', Ф.Р–1246, Оп.5, Спр.21, Арк.2.
11. Там само, Оп.5, Спр.23, 14 арк.
12. Там само, Оп.5, Спр.25, 12 арк.
13. Там само, Оп.5, Спр.29, 21 арк.
14. Там само, Оп.5, Спр.32, 1 арк.
15. Там само, Оп.5, Спр.34, 29 арк.
16. Там само, Оп.5, Спр.46, 178 арк.

17. Там само, Оп.5, Спр.57, 191 арк.
18. Там само, Оп.5, Спр.67, 223 арк.
19. Там само, Оп.5, Спр.82, 207 арк.
20. Там само, Оп.5, Спр.99, 236 арк.
21. Там само, Оп.6, Спр.22, 3 арк.
22. Там само, Оп.6, Спр.53, 17 арк.
23. Там само, Оп.7, Спр.37, 21 арк.
24. 'Історичний факультет Київського національного університету імені Тараса Шевченка: минуле й сьогодення (1834–2004 рр.)', 2004, Київ: *Прайм–М*, 356 с.
25. 'Історія Київського університету (1834–1959)', 1959, Київ: *Видавництво Київського університету*, 629 с.
26. 'Історія Київського університету: монографія', 2014, Київ: *Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет»*, 895 с.
27. 'Киевский университет: документы и материалы. 1834–1984', 1984, Киев: *Издательство при Киевском государственном университете Издательского объединения «Вища школа»*, 191 с.
28. 'Київський національний університет імені Тараса Шевченка: імена славетних сучасників', 2004, Київ: *Світ успіху*, 288 с.
29. 'Київський університет за 50 років радянської влади', 1967, Київ: *Київський університет*, 192 с.
30. 'Київський університет імені Тараса Шевченка: сторінки історії і сьогодення', 1994, Київ: *Київський університет*, 285 с.
31. 'Нариси з історії геологічних досліджень у Київському університеті', 1999, Київ: *Рада*, 326 с.
32. 'Нариси з історії Університету святого Володимира', 2009, Київ: *Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет»*, 224 с.
33. 'Професори Київського університету: біографічний довідник', 2014, Київ: *Київський університет*, 591 с.
34. 'Радіофізичний факультет: 55 років: довідник', 2007, Київ: *Лабораторія радіофізичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка*, 270 с.
35. 'Ректори Київського університету. 1834–2006', 2006, Київ: *Либідь*, 336 с.
36. 'Центральний державний архів громадських організацій України', Ф.1, Оп.6, Спр.713, 234 арк.
37. Там само, Оп.6, Спр.720, 105 арк.
38. Там само, Оп.6, Спр.733, 81 арк.
39. Там само, Оп.24, Спр.1570, 248 арк.
40. Там само, Оп.24, Спр.1571, 256 арк.
41. Там само, Оп.24, Спр.2732, 185 арк.
42. Там само, Оп.30, Спр.88, 153 арк.

References

1. 'Arhiv Kyi'vs'kogo universytetu (Archive of the Kiev University)', *Zvit za pershyj semestr 1950–1951 navchal'nogo roku*, 170 ark.
2. 'Arhiv Kyi'vs'kogo universytetu (Archive of the Kiev University)', *Zvit za pershyj semestr 1951–1952 navchal'nogo roku*, 226 ark.
3. 'Astronomichna observatorija Kyi'vs'kogo nacional'nogo universytetu imeni Tarasa Shevchenka (Astronomical Observatory of Kyiv National Taras Shevchenko University)', 2005, Kyi'v: *Kyi'v: Kyj universytet*, 260 s.
4. 'Botanichnyj sad imeni akademika O. V. Fomina. 1839–2009: putivnyk–dovidnyk: do 170–richchja Botanichnogo sadu im. akad. O. V. Fomina (The Botanical Garden named after Academician O. V. Fomin. 1839–2009: guidebook: to the 170th anniversary of the Botanical Garden named after them. acad. O. V. Fomin)', 2009, Kyi'v: *Kyi'v: Kyj universytet*, 368 s.
5. 'Vysoka misija: storinky istorii' Instytutu mizhnarodnyh vidnosyn Kyi'vs'kogo universytetu imeni Tarasa Shevchenka (High mission: pages of the history of the Institute of International Relations of the Taras Shevchenko University of Kyiv)', 1999, Kyi'v: *Pravda Jaroslavychiv*, 192 s.
6. Vovk, TA., 2011, 'Stanovlennja zhurnalists'koi osvity v Kyi'vs'komu nacional'nomu universyteti imeni Tarasa Shevchenka: viddilennja zhurnalistyky v dokumentah i materialah (1947–1953): [monografija] (The formation of journalism education at the Taras Shevchenko National University of Kyiv: Department of Journalism

in documents and materials (1947–1953): [monograph]), Kyi'v: *Kyi'vs'kyj universytet*, 223 s.

7. 'Geografy Kyi'vs'kogo universytetu: dovidnyk (Geography of the Kiev University: directory)', 2003, Kyi'v: *Obrii'*, 172 s.

8. 'Geografichnomu fakul'tetu – 85: Dovidnyk (Faculty of Geography – 85: Directory)', 2003, Kyi'v: *Kyi'vs'kyj universytet*, 92 s.

9. Gracians'ka, L.M., 1967, 'Matematyky Kyi'vs'kogo universytetu (Mathematicians of Kyiv University)', Kyi'v: *Znannja*, 48 s.

10. 'Derzhavnyj arhiv mista Kyjeva (State Archives of the City of Kyiv)', F.R–1246, Op.5, Spr.21, Ark.2.

11. Tam samo, Op.5, Spr.23, 14 ark.

12. Tam samo, Op.5, Spr.25, 12 ark.

13. Tam samo, Op.5, Spr.29, 21 ark.

14. Tam samo, Op.5, Spr.32, 1 ark.

15. Tam samo, Op.5, Spr.34, 29 ark.

16. Tam samo, Op.5, Spr.46, 178 ark.

17. Tam samo, Op.5, Spr.57, 191 ark.

18. Tam samo, Op.5, Spr.67, 223 ark.

19. Tam samo, Op.5, Spr.82, 207 ark.

20. Tam samo, Op.5, Spr.99, 236 ark.

21. Tam samo, Op.6, Spr.22, 3 ark.

22. Tam samo, Op.6, Spr.53, 17 ark.

23. Tam samo, Op.7, Spr.37, 21 ark.

24. 'Istorychnyj fakul'tet Kyi'vs'kogo nacional'nogo universytetu imeni Tarasa Shevchenka: mynule j s'ogodennja (1834–2004 rr.) (Historical Faculty of Kyiv National Taras Shevchenko University: Past and Present (1834–2004))', 2004, Kyi'v: *Prajm–M*, 356 s.

25. 'Istorija Kyi'vs'kogo universytetu (1834–1959) (History of Kiev University (1834–1959))', 1959, Kyi'v: *Vydavnytstvo Kyi'vs'kogo universytetu*, 629 s.

26. 'Istorija Kyi'vs'kogo universytetu: monografija (History of Kiev University: monograph)', 2014, Kyi'v: *Vydavnycho–poligrafichnyj centr «Kyi'vs'kyj universytet»*, 895 s.

27. 'Kievskij universitet: dokumenty i materialy. 1834–1984 (Kiev University: documents and materials. 1834–1984)', 1984, Kiev: *Izdatel'stvo pri Kievskom gosudarstvennom universitete Izdatel'skogo ob'edinenija «Vishha shkola»*, 191 s.

28. 'Kyi'vs'kyj nacional'nyj universytet imeni Tarasa Shevchenka: imena slavetnyh suchasnykiv (Kyiv National Taras Shevchenko University: the names of famous contemporaries)', 2004, Kyi'v: *Svit uspihu*, 288 s.

29. 'Kyi'vs'kyj universytet za 50 rokiv radjans'koi' vlady (Kiev University over 50 years of Soviet power)', 1967, Kyi'v: *Kyi'vs'kyj universytet*, 192 s.

30. 'Kyi'vs'kyj universytet imeni Tarasa Shevchenka: storinky istorii' i s'ogodennja (Kyiv Taras Shevchenko University: pages of history and present)', 1994, Kyi'v: *Kyi'vs'kyj universytet*, 285 s.

31. 'Narysy z istorii' geologichnyh doslidzhen' u Kyi'vs'komu universyteti (Essays on history of geological research at Kyiv University)', 1999, Kyi'v: *Rada*, 326 s.

32. 'Narysy z istorii' Universytetu svjatogo Volodymyra (Essays on the history of St. Volodymyr's University)', 2009, Kyi'v: *Vydavnycho–poligrafichnyj centr «Kyi'vs'kyj universytet»*, 224 s.

33. 'Profesory Kyi'vs'kogo universytetu: biografichnyj dovidnyk (Professors of Kiev University: biographical guide)', 2014, Kyi'v: *Kyi'vs'kyj universytet*, 591 s.

34. 'Radiofizychnyj fakul'tet: 55 rokiv: dovidnyk (Radiophysics faculty: 55 years old: handbook)', 2007, Kyi'v: *Laboratorija radiofizychnogo fakul'tetu Kyi'vs'kogo nacional'nogo universytetu imeni Tarasa Shevchenka*, 270 s.

35. 'Rektory Kyi'vs'kogo universytetu. 1834–2006 (Rectors of Kiev University. 1834–2006)', 2006, Kyi'v: *Lybid'*, 336 s.

36. 'Central'nyj derzhavnyj arhiv gromads'kyh organizacij Ukrai'ny (Central State Archive of Public Organizations of Ukraine)', F.1, Op.6, Spr.713, 234 ark.

37. Tam samo, Op.6, Spr.720, 105 ark.

38. Tam samo, Op.6, Spr.733, 81 ark.

39. Tam samo, Op.24, Spr.1570, 248 ark.

40. Tam samo, Op.24, Spr.1571, 256 ark.

41. Tam samo, Op.24, Spr.2732, 185 ark.

42. Tam samo, Op.30, Spr.88, 153 ark.

* * *